

SABINO ARANA: EUSKARA ETA KULTURA

Bilbo, 2003-XI-21

*Andrés Urrutia,
euskaltzain osoa eta **Jagon** Sailbura*

Mahai-inguru honetarako gonbita hartu nuenean, kezka bizia sortu zitzaidan, Sabino Aranaren ingurukoa luze-zabal iker eta plazara daitekeelako. Berehala argitu zidaten antolatzaileek nire eginkizuna zela Aranaren ondoko bizkaitar euskalgintza azaltzea. Halakoxea jarri zidaten gidalerro, eta halakoxea bete asmo dut neronek ere.

Proposamena onartu nuen Sabino Aranaren xehetasunak, Bizkaiaren aldetik behin-behin, ondo lotuta eta estekatuta daudelako. Izan ere, Arana bizkaitarra zen, eta Bizkaian garatu zuen, zatirik nagusienean behintzat, bere ekimen politikoa. Kulturaren aldetik, irten-irtenenak dira hark ondu zituen itxuraldaketak eta bultzadak, euskararen –edo hobe esanda– bizkaieraren aldetik.

Ez du horrek ukatzen Euskal Herria osoari begira molda daitekeen Sabinoren ikuspegia. Bai, ordea, zedarriztatzen eta antolatzen, abiapuntu nagusi izan baitzuen hark Bizkaian bizi zuena, gerogarrenean beste lurralde euskaldunetara zabaltzeko.

Has nadin, beraz, nonbaitetik. Esan gabe doa Sabino Aranaren biografia-xehetasunak ez ditudala emango. Sobera ezagunak dira halakoak hemen, beste behin ere alferreko errepikapenetan ibiltzeko. Tenore dudanean, hots, azalgai dudan horretarako lagungarri zaidala, orduantxe sarraraziko dut halako bizi-gertaera edo gertalixkia, diodanaren argigarri soila.

Sabino Aranaren eraginpeko euskalgintza aurpegi askotatik izan daiteke aztertua. Besteak beste, hasierako puntua jarritz, Bizkaian bizpahiru abiapuntu ditut nik nagusi. Lehen-lehena, ekimen politikoarena, ordu arteko forutasuna gainditu zuena, Euskal Herri oso baten asmopean. *Euzkadi* jarri zion izena hark batasun horri. Horren lorratzetik etorri ziren, geroxeago, nazio-ideiaren zabal-kundea eta euskalgintza.

Nazioaren ideiak begirune osoa zor dio lurralde bakoitzak *Euzkadi* horren barruan izan behar duen nortasunari. Era berean, nazio berri horrek hizkuntza berritua behar du, eta, hartara, euskara bera, Sabinoren ustez, antzal-

datu, egokitu eta prestatu, zeregin berrietarako. Hizperriak ere multzoka jaso behar, hizkuntzak berak, antzinako idazle eta iturri erdaldunduetan baino, berrezko zuen sen edo espirituan oinarrituak. Euskara hori, jakina, edonoiz, edonon eta edozertarako erabili behar, euskaldunen arteko komunikabide nagusia izan behar baitzuen. Horraino lerrabide pisuzkoenak eta ezagunenak.

Harako horiek zer ekarri zuten euskalgintzaren alderditik modu askotan jar daiteke aipuetan. Batak literatura aterako du denon bistara; besteak, filologia. Urliak euskaltzaletasuna jarriko du aitzakia; sandiak, aldiz, politika-ekimena.

Sabinoren ekimena bezain luze, nirea motz eta urri, bestelako mahaikide-ek ere mintzogai baitira. Azpimarra ditzadan, haatik, honako hauek: Sabino Aranaren euskalgintza euskararen *normalizaziorako egitasmoa* da. Arrangura bera du euskararen barne-kontuetan zein kanpokoetan. Ortografia eta joskera, ponte izen nahiz urtearen hilak, oro dira haren eginkizun. Aldi berean, euskara bera erabilgai nahi du leku eta aukera guztietan, lehenak bigarrena lotzen duelako.

Normalizazio hori, bistan da, oro hartzailea da, eta Euskal Herriari nortasun berria eman nahi dio, egundoko iraultza gauzatuz. Leku eta esparru askotara iritsi beharra dakar horrek, eta anitz puntu aldatzeko premia, lehen esan legez. Aranak, alabaina, ez dio horri beldurrik, bere bibliografiak argi erakusten duenez.

Ondorioak, hala ere, osterantzeko gertatu ziren: bateko, sekulako bultzada euskararen erabileran; besteko, herriarengandik eta ordu arteko tradizioetik aldentzea. Etena sortu zen euskararen herri-erabileraren eta aranatarren artean.

Gauzak horrela, garbizalekeria eta mordoilokeria elkarren aurka jarri ziren, euskara bera auzitan zegoela. Biziraupena jokoan zen, dena aldatu beharra zegoen, dena batera egin beharra. Menturaz, kontraesan horretan egon daiteke Aranaren kemena, euskara noranahiko, baina euskara berri eta arnas berritua, herriaren erabileratik urruntzen dena.

Hortik ere, urte batzuk geroago, Orixek egin zion kritika: *euskera gaixoak operazio asko dauzka egin bearrak, eta, guztiak batean egin ezkeru, il liteke* (1).

Haren jarraitzaileek bizirik nahi zuten euskara, eta, Aranaren asmoekin bat eginez, arlo desberdinetara ekarri zuten euskara bera. Aipuetan jarriko ditut, besteak beste, foru-administrazioa, euskalgintza, komunikabideak eta eliza.

Foru Administrazioa Bizkaiari

Bizkaiari nagokiola, aipa dezadan egun nahiko ezezaguna den kontua. Horretan ere nabari daiteke Aranaren desagertu ondorengo urteetan bere ekimenak izan zuen indarra Euskal Administrazioan. Sabino hil eta urte batzuetara (1917), abertzaleek eskuratu zuten Bizkaiko Foru Aldundiaren gobernua, Ramon de la

(1) ORIXE: *Urte guztiko meza-bezperak*, Ascain, 1950, X. or.

Sotaren buruzagitzapean. Euskara ofizialdu zuten abertzaleek, Bizkaiko herriekin zituzten harremanetarako. Testuen itzultzaileak zintzo-zintzo bete zituen Sabino Aranaren arauak, eta hizperri ugari sartu ere (2). Horietako batzuk baziren ordurako Euskaltzaindiak –1918an sortua– bere lehen ekimenetan ontzat emandako hitzak (3). Sabino Aranaren eragina, beraz, XX. mendean euskara juridiko-administratiboan hasiera-hasierako ahaleginean dago, gerorako ere gerra-denboran *Euzko Jaurlaritzaren* eskupean egingo zenaren aurrelari (4).

Euskalgintza, oro har

Gerra-denborako aipamen horrek bide ematen dit, orobat, XX. gizaldiko *Euskal Berbizkundera* gogora ekartzeko. Nago, eta diodan hau frogagarri dela uste dut, Sabino Aranaren eragina ez ote dagoen bestelakoetan, hau da, berekin hasi eta gerraurreko –eta osteko lehen-lehena– horretara iristen dena. Bizkaian, edonondik begira dakiola ere, izenak borborka datoz. Behinolako Mikel Zaratek *aranatarren giroko idazleak* (5) deitu zituen horiek. Horra bilduta, bizkaitar idazle-andana luzea. Harako *Belaustegigoitia*, *Kirikiño eta Etxeita*, geroko *Altube*, *Enbeita*, *Ibargutxi*, *Garro*, *Eguzkitza*, *Arrutza*, *Errosa Bustinza*, *Lauaxeta*... Zerrenda amaibakoa da hori. Aldiari dagokionez, bestalde, XX. mende hasieratik hirurogeigarren urteetara doana.

Zerrenda berean ere, Aranaren bi garaikide ospetsuak, *Azkue* –honi *Orixe Arana-kuku* esango dio, Aranaren aurkakotasuna islatzeko (6)– eta *Agirre*, iritzi desberdinekoak eta osterantzeko euskalgintzaren zuzendariak. Hiruon elkargune, Euskaltzaindiako etxe hau berau, eta etxe honen *Euskera* agerkariaren lehen zenbakiak, aurrerago esan legez, artez ikertuz gero.

Bestelako hurrenkera ere osa daiteke Bizkaian, Sabino Aranaren jarraitzaile sutsuak –sutsuegiak, beharbada– izan eta *Aita Zabala-Arana*, *Aita Arriandiaga* eta eite berekoekin. Mitxelena zenaren gidaritzapean, Itziar Lakak, mahai-inguru honen kideak, hain zuzen ere, egoki aztertu du *hiperbizkaiera*ren mundua (7).

(2) GALLASTEGI, C., LOBERA, G. eta URRUTIA, A.: «Euskarazko testugintza juridiko-administratiborako osagaiak: Bizkaiko eta Gipuzkoako Foru Aldundien zirkularrak (1917-1920)», *Karmel*, 4 (1999), 3.etik 19.erako orr.

(3) EUSKALTZAINDIA: «III^m Itz Berrika», *Euskera*, I. urtea, 2 (1919-1920), 90. orrialdetik 95.erakoak.

(4) IVAP-HAEE: *Euzkadi'ko Agintaritzaren Egunerokoa (1936ko urritik 1937ko ekainera)-HIZTEGIA*, IVAP-HAEE, Gasteiz, 1997. Ikusalde beretik, LOBERA, A.: «Hainbat jakingarri *Euzkadi'ko Agintaritzaren Egunerokoaren* gainean», *Karmel*, 3 (1995), 28. orrialdetik 55.erakoak.

(5) ZARATE, M.: *Bizkaiko Euskal Idazleak*, Derio, 1970, 114. orrialdetik 232.erakoak.

(6) ORIXE (P. Iztuetak prestatua): *Euskal literaturaren historia laburra*. Utriusque Vasconiae, Donostia, 2002. 76. or.

(7) MITXELENA, K.: *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia, 2001, 137. or.; LAKA, I.: «Hiperbizkaieraren historia: hastapenak», *ASJU*, XX-3 (1986), XXI-2 (1987), XXI-3 (1987).

Hurrengo belaunaldiaren asmoetatik ere, urrun ez Sabino Aranaren eragina. Adibiderik adibidetsuena, esaterako, *Eusebio Erkiaga* bera. Lekeitiarraren biografia literarioaren lehen artikulua (1931) (8), hain zuzen ere, Sabinoren ohorez egina. *Zubikarai, Muniategi, Ziarsolo...* eta beste hainbeste soka berekoak.

Esan ohi da Sabino Aranak eta Azkuek, bakoitza bere aldetik, lexiko-tradizio baten aita ponteokoak direla. Horien aldamenean, Larramendi zena, azken horren ildo berehala desagertu bazen ere (9).

(8) Oroipenez (*Bizkaitarra*, VIII, azaroa, 1930): Edestijak irakasten dauskun lez, erri geyenak euki ditubez seme ospetsubak, erri orrek aurkitu ziran ezbiar edo arriskubetatik atara daban seme aundijak, emonik euren Aberrijari bizija, galduta edo erdi galduta euken bizija.

Euzkadi'k be, eukiko dituz orrelako semiak baña, beintzat, danen ganetik bat agertzen da, euzkotar gustijok ondo dakiguna: Arana-Goiri'tar Sabin.

Geure Euzkadi ija osoro galduta eguan. Gure asabak aztuta euken nortzuk zirian eta euren Aberrija zein zan. Gastelarren mepnian eta eurakin eikezan artu-emonak gatik eurakin bat egin da lez egozan; dana zan bertan erderia, errijetan egozan gixon agindudun gustijak ziran erdeldu-nak, eta geure euzkera ederrari guda gogorra egiten eutsen. Emenguak be, asi ziran euren (gaztelaren) izkuntzagaz pozik (zoritxarrez gaur be geyenak orretan dagoz, batez be, emakumiak) eta euzkeria, lenengo erdi eta gero ija oso aztu jaken. Geure lege ain ederrak kendu, ostu euzkuezan, eta oitura eta okandu garbijak zapaldu eta loitu ebezan; orregaz, euzkaldunen zinizmena be asko makaldu eta otzitu zan. Euzkadi, ainbeste gixalditan azke bixi ixan zan errija, erijotzia urre-urre eukala eguan. ¡Zelako egun larrijak benetan geure Aberrijarentzat!

Orrelan aurkitu eban Sabin'ak. Erdeldun jayo zan, baña laster ezaguturik bere odola eta bere Aberrija zeintzuk zirian, eurori jagoken izkuntza ikasi eban: euzkerea. Bere errija ikusirik errukarrizko era orretan, gaizkituteko asmua artun eban. Bere ixate gustija, ezkiñi eutson, jakite, oga-sun, lagun, eta baita bere bixitza be, Aberri gaxuari osasuna emotiarren. ¡Sabin bai ixan zala bijotz onekua!

Eta gogotik asi zan bere lanean; sendo ekin eutson, ez iñoren aldetik goralpenak entzuteko asmuz, ez; entzun beren itzak: «Pozik emongo neuke neure bixitza ori gatik Aberrijari osasuna etortiarren iñork nire barri jakingo ez ba leuke be». ¡Benetako abertzaliak zelakuak diran!

[URRUTIA, ANDRES: *Eusebio Erkiaga. Berbalauaren kulunkan, Prosa lanak II, Sutondoan Sorta - Labayru Ikastegia - Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa. Bilbo, 2002. 783. or.*]

Abertzaliak: jarraitu daigun Sabin'ek irakatsi euskun biderik zintzo-zintzo; bera artu daigun eredutzat, eta lan egin daigun gogoz bape gogatu barik; ¡Jel aldez beti! ¡Ekin, bildurtu barik Euzkadi osasunez beterik agertu daiten egun zoriontsu baten...

Irakurle: azilan 25'karrenian da beren ogetasaspi garren il-urteurrena, ta euzkotar gustijok zuzendu biar doguz geure bijotzak Jaungoikua'gana, Sabin geure irakasle zanaren gogo aldez otoi egiñiki, eta eskatu Aberrijentzako biar dan laguntza. Goyan bego.

(9) Bion arteko ezaugarriak ederki asmatu ditu PAGOLAK *Neologismos en la obra de Sabino Arana Goiri* lan estimagarrian:

La labor neologista de AG se desarrolla en tres direcciones:

- »a) sustitución de términos «alienígenas»
- »b) creación de voces que satisfagan las nuevas inquietudes, y
- »c) perfeccionamiento de formas indígenas [...].

«Lo cierto es que Azkue es esencialmente tan purista como AG. Casi no hay neologismo de éste para el que aquél no ofrezca alternativa; en cambio, no puede decirse lo mismo de AG con respecto a Azkue, sin duda porque éste vivió muchos más años. Azkue participa de la obsesión de AG por rehuir los préstamos; lo que le reprochan al creador del nacionalismo vasco es su imperfecto conocimiento del idioma, es decir, básicamente, el quebrantar las leyes fonéticas de la composición y derivación contrayendo en exceso los vocablos [...]; y la creación

Komunikabideak

Sabino Aranaren eraginpean Bizkaiko euskal letretan nor gailendu zen azalduta ere, laburregi geratuko litzateke haren ekina Bizkaia aldean. Politika eta administrazioaz zein euskalgintzaz zerbait esana dut gorago. Aipa dezadan oraingoan, haren iritziko komunikabideak. Izan ere, bai berak zuzenean, bai bere jarraitzaile bipilek, etengabe sortu zituzten mota eta tankera askotako aldizkariak. Nabariena, beharbada, *Euzkadi* egunkaria eta bere *Euskal Atala*, hainbat idazleren kabi eta agerleku. Ez ahanztekoak, *Aberri*, *La Patria*, *La abeja...* eta harrezkeroko *Euzkerea*, *Jakintza* eta abar.

Eliza

Bistan denez, egitasmo oso bat. Eta, egitasmo horren barruan, jakina, ordukoetan hain garrantzitsu zen Elizaren jokamoldea ere ezin bazter utzi. Sabinoren txaloak eta goresmenak merezi zituen abade bizkaitar zenbaitzuren euskal sermoilaritza berriak, euskaraz erlijio-egiak modu egokietan zertzen zituena. Haren heriotzondoan ere, ekimen horretan jardungo dute bizkaitar abade batzuek, euskalgintzari heltzeko puntuan eta katolikotasunaren mezua euskarara garbian zabaltzekotan, gerora *Jaungoiko zale* bazkuna izango dena sortuz, garbizaletasunaren errekatik.

Hitz gutxitan esateko, Sabino Aranaren itzal zabalak ia mende osoa hartu du Bizkaiko euskalgintza. Alde edo kontra, zale edo arerio, Sabino Arana izan da, urte luzeetan, euskalgintzaren erreferentzia Bizkaiko lurraldean. Onerako zein txarrerako, Sabinoren esana beti egon da hor, oinarri eta sustrai. Azken aldiotan ere, hortxe dago, euskararen normalizazioaren mezua gero eta hedatuago dabilenean gure artean.

Nire hitzen eta iritzien berresle, hona, beste behin ere, *Orixe zena: Arana gabe edo Aranaz leku ari izanak eta ari direnak badituzu, baino aren aldekoak naiz aitzikoak, naiz bitartekoak, naiz Arana-kukuak, ua dute eragile nola edo ala* (10).

innecesaria de los mismos por existir en la lengua términos equivalentes por muy remotos y arcaicos que éstos sean [...]. Azkue solo recurre a la formación de voces nuevas una vez ha agotado esta última vía; en cambio a AG la sustitución de préstamos le conduce casi siempre al neologismo, sin duda porque su conocimiento del léxico vasco es notablemente inferior al de Azkue, pero sobre todo porque, contra la tradición (Oihenaar, Larramendi, etc.) que Azkue no interrumpe, para él no existe, si no es en un cierto nivel de abstracción, el léxico vasco patrimonio de todo el euskera. El euskera no es uno, sino varios y cada dialecto ha de haberse las con sus propios recursos» (PAGOLA HERNÁNDEZ, I.: *Neologismos en la obra de Sabino Arana Goiri*, EHU, Gasteiz, 1987-1988, I eta II. liburukia).

(10) ORIXE (P. Iztuetak prestatua): *Euskal literaturaren historia laburra*. Utriusque Vasconiae, Donostia, 2002. 76.or.

Labur-zurrean esanda, haren ideia batzuk zalantzan jartzekoak badira ere egun eta gure iritzipean, agerikoa da haren ekimenaren ondorioa, luze eta zabal baldintzatu duena Bizkaiko eta Euskal Herriko euskalgintza. Horrek, zalantzarik gabe, on-gaitzak eta argi-ilunak izan ditu. Beroriek haztatuz gero, niretzat behinik behin, Aranaren euskalgintzaren argiek nabarmen ostentzen eta gutxitzen dituzte haren ilunak eta itzalak.